

## ÉRTESÍTŐ.

**Bölcészettörténet.** *Irta dr. Szlávik Mátyas a philosophia akad. tanára Eperjesen. II. Modern Bölcészet. Ára 1 frt 20 kr. Pozsony, 1889. 8° 118 l.*

A Phil. Szemle múlt évi folyamának III—IV. füzetében ismeretve volt Szlávik bölcészettörténetének első része; most a második, a modern bölcészetet tárgyaló rész fekszik előttünk.

Egy híres bölcészettanár (Wundt) midőn első előadásán felsorolta a bölcészettörténeti irodalom legkiválóbb termékeit, végül ezt tette hozzá: «Vannak még kisebb bölcészettörténeti művek is, egy-egy kis kötetben, de ezeket nem ajánlom, mert ha valaki áttanulmányozta, könnyen azon hitben ringathatja magát, hogy már tud valamit a bölcészetből, — holott semmit sem tud!» Ezen szavak lebegtek előttünk, midőn Szlávik könyvét kezünkbe vettük s megvalljuk e szavak már előre kedvezőtlenül hangoltak az iránt.

Szerzőnek vezérfonal írása lebegett szemei előtt; műve — mint mondja. — «gyakorlati szükségét pótol». Ezen szempontból csak becsülhetjük, hogy nem törekedett minden áron eredetiségre, hanem a legjobb bölcészet történeti művekből meritett és a fontosabb esetekben ezen tekintélyek szavaival jellemez. Egy ilyen tankönyvtől megvárjuk, hogy rövid kivonatban az egész bölcészettörténetet magába foglalja: mindenütt csak a lényegest adja, de a lényegest sehol se mellőzze. Ez meglehetősen nehéz feladat; kiválasztani mindenütt az uralkodót, a jellemzőt, s ügyelni arra, hogy azt sehol ne mellőzze, a mellett megtartani a kellő arányt a részletek közt, egyiket se terjeszteni ki a kelleténél. E tekintetben több kifogást tehetünk a kezünk alatt levő mű ellen: oly dolgokat kihagy, melyeknek ismeretét nélkülözhetetlennek kell tartanunk az egyes bölcészek jelentőségének vagy a bölcészeti eszmék összefüggésének megértésére. Ilyen hiánynak kell tekintenünk, hogy (Rabus példáját követve)

*Bacon*-nál az *Instauratio magna* tervét nem említi, a «*De dignitate*»-t csak megemlíti, de tartalmáról egy szót se mond; csak a *Novum Organon* ismerteti, de ezt is hiányosan a tapasztalat törvényeiről, a tudományos induktio módszeréről (instancziák) ismét hallgat. *Descartes*-nál a Módszertan ismertetését nem adja; *Gassendi*-t, mint *Descartes* bölcészetének ellenesét hozta fel, holott főjelentősége az atomtannak az újabb bölcészetbe való bevitelében áll. Az angol bölcészetnél a szabad gondolkozókat (deisták) mellőzi, a morálphilosophok közül *Hutchesont* hagyja ki. — A másik hibába esik, midőn művét napjainkig kiterjeszti, még élő bölcészeket is fölvesz, holott alakuló rendszerek még nem képezhetik a történelem tárgyát (*Hartmann*, *Moleschott* stb.), s közben némely jelentéktelen philosophot is aránylag részletesen méltat, pl. *Ulricit*, bizonyára tanítványi kegyeletből. A *Schopenhauer* utáni bölcészeti törekvések ismertetését bátran elengedtük volna neki.

Az egyes rendszerek ismertetését, az egyes bölcészek bemutatását általában véve, helyesnek mondhatjuk; többnyire jól kidomborítja uralkodó vonásaikat, találóan jellemzi alapeszméjüket. De a részletekben itt is több kifogást tehetünk. Mindjárt elől azt a meglepetést találjuk, hogy bár művét modern bölcészet történetének nevezi, azt a keresztyén tanrendszer megalakulásával kezdi, s továbbmenve rendszeresen tárgyalja a patristikát és scholastikát. Hát szerintünk az újkori bölcészet *Bacon*-nal és *Descartes*-tal kezdődik, bevezetést képez hozzá a renaissance és a reformatio, — de már egész a keresztyénség kezdetéig visszamenni, az egy kicsit sok, innen már áttekinthetünk akár a görög philosophiába is. De hát ez egyszerűen egy kis beosztási hiba s a lényegét nem érinti; szerzőnk pusztán többet nyújt, mint a mennyit ígér. A mit a középkorról mond, azt mind elfogadhatjuk; úgy látszik, hogy itt, a hol a theologus is érdekelve volt benne, sokkal otthonosabban érezhette magát: ezt bizonyítja «A protestantismus és a philosophia» című fejezet is, mely egyike a könyv legsikerültebb részleteinek. A középkornál legfőlebb annyit jegyezhetünk meg, hogy *Nagy Albert*-nél szükségesnek látnók annak megemlítését is, hogy Aristoteles term. bölcészetét ő vette föl a scholasticismusba s emelte dogmává; — *Duns Scotus*-nál pedig annak kiemelését, hogy a mysticismus vele hatolt be a scholasticismusba. A humanisták bölcészetével gyorsan végez; itt egy kifejezésével nem tudunk megbarátkozni: «főleg mióta *Kolumbus* által Amerika, *Galilei* által pedig

a távcső felfedeztetett», — azt hiszszük, Amerika és a távcső még se foglalható talán közös állitmány alá, az utóbbit inkább *feltalálta* Galilei. — Az újkori bölcészet fejlődési irányainak jellemzésénél egy kissé kirí belőle a theolngus: «A modern bölcsekedés további fejlődése a prot. tudományos szellemnek kettős irányától függ. A mennyiben a reformációval a természettud. vizsgálódás is szabadabb alapokra lőn fektetve, egy naturalistikus, vagy realistikus irányú bölcészet... stb. fejlődik ki». Itt elragadta a buzgalom a szerzőt: az újkori bölcészet fejlődésére a legirányadóbb befolyást nem a *reformatio*, hanem a *természettudomány* gyakorolta, és pedig a tapasztalati természettudomány az empirismust, spekulatív feldolgozása a rationalismust határozta meg. A természettudomány sokkal közvettebb és rövidebb ideig tartó hatást vett a reformatiótól (ez csakhamar szembeszáll vele) semhogy a természettudománynak az újkori bölcészetre való ezen irányadó befolyását a reformatiónak tulajdoníthatnók be érdemül. — *Descartes*-nál egy 17 soros jegyzetet ad németül *Falekenbergtől*; — hogy egy magyar tanulónak *Dercartesről* miért kelljen német jellemzést megtanulnia, azt nem értjük. A holland és francia cartesianusok mellett megemlíthette volna az angolokat is (*Cudworth, Henry More*),

*Spinoza* ismertetését ezzel kezdi: «A zsidó tanok pantheismusának épügy, mint Bruno rendszerének befolyása alatt teremtett *Spinoza* stb.» Ezen állítás téves is: a zsidó bölcészet nem pantheismus, hanem theosophia a két fogalom nem cserélhető fel egymással, másfelől *Giordano Bruno* mellett *Cusa* Miklós hatása sem mellőzhető a végtelen substantia folyamának kifejlődésénél. *Spinoza* metaphysikai és ismeretelméleti tanait jól tárgyalja, de már az ethika ismeretével nem lehetünk megelégedve. Először is itt nem halad rendszeresen, ha nem szól az indulatok szerepéről, de az akaratot mellőzi, azután áttér az államtanra, innen ismét vissza az akarat és czél fogalmára, hogy bevégezze az amor intellectus dei rajzolásával. A mit elől *Spinoza* ethikai világnézetéről s ennek pszichologiai alapjairól mond, az sem kifogástalan: csak a *passiones animi*-ről beszél, ellenben az *actiones animi*-ről, a melyek nem korlátolt szenvedélyek, hanem tökéletes, mert természet-szerű indulatok, és így intellectualisak, adäquat megismerésből származók — mit se szól. — *Hobbest* híven jellemzi, *Locke*-nál szerettük volna, ha az egyszerű eszméknél a primär és secundär qualitasok közti különbséget főlemlíti, mert e megkülönböztetés később fontos szerepet játszik. *Berkeley*-nél mestereivel: *Erdmannal, Ueberweggel, Falken-*

berggel szemben ellentétes véleményt kockáztatott meg, de megvalljuk, kevés sikerrel; szerinte Berkeley tana idealistikus látszata dacára csakis theologizáló *empirismus*-nak nevezhető; — de ez tévedés, Berkeley nem empirista, mert a tiszta tapasztalatról nem lehet a világ metaphysikai alapjára jutni, rendszere idealistikus panheismus. A francia materialismusnál nem mondja meg, hogy a *Système de la nature* elveit *Holbach*-nak kell tulajdonítani, sőt szövegezésében majdnem *Diderot*-t és *La Mettrie*-t tartjuk szerzőjének. *Rousseau*-t csak mint ideálistát jellemzi, pedig félszegség, egyoldalúság s romboló hatás tekintetében bátran vetekedhetik az anyagimádókkal.

*Leibnitzot* jól ismerteti, de egy állításával nem érthetünk egyet. «A testi, az anyag (tulajdonképen a *tér*) L. szerint phänomen bene fundatum, s csakis physikájának további behatóbb tárgyalásánál abstrahál ezen felfogástól», — ellenkezőleg, előbb ezen mérsékeltebb felfogását vallotta a térnek, mert physikai művei előbbi korból valók, és természetbölcészete előkészítette metaphysikáját, a mely azon az alapon továbbfejlett. — *Kant*-tal a feladat nehézségéhez képest elég jól megbirkózott, de itt se mondható mindenütt szerencsésnek; így ezen tételét: «Transcendentálisnak arra való tekintettel nevezi vizsgálódásait, hogy a transcendens, azaz a tapasztalaton felülemelkedő ismeret lehetőségének kérdését tárgyalja», — nem írök alá, mert, a mint mi tudjuk, transcendens és transcendentális két különböző fogalom s *Kant* egészen különböző értelemben használja őket. Transcendentális philosophiának nevezi *Kant* vizsgálódásait azért, mert a transcendentális megismerést, vagyis a tapasztalatot létrehozó *apriori* formákat tárgyal benne. — Pár sorral alább ezt mondja: «Ezen alapkérdést, t. i. a synthetikai *apriori* ítéletek lehetőségét, tárgyalja a «*Kr. d. r. V.*» 2 részén keresztül: az első részben a transc. ästhetikában amaz alapkérdés első elemét, a tiszta matematika lehetőségét, és pedig az analytikában a tiszta természettudomány, a dialectikában az érzékfölötti világ metaphysikájának lehetőségét fejtegetve». Itt egy sajtóhiba rontotta meg az értelmet.

Kisebb, kevésbé lényeges hibát még sokat idézhetnénk, de azokat inkább gondatlanságnak tartjuk, mint tévedésnek. Szólanunk kell még a mű előadásáról. Sok mondatot, de igen sokat, egyenesen úgy kapunk, a mint azt németből lefordította, s még csak azt a fáradságot se vette magának, hogy a szellemet fordítsa, az eszmét úgy adja vissza, a mint azt egy magyar ember mondaná. E mű egy német

ember munkája magyar szavakkal. Lépten-nyomon idegenszerűségre, germanismusra, az igekötők helytelen használatára bukkanunk, különösen sok a szenvedő alak. Ilyen kifejezést többször találunk: «Leibniz bölcsészete . . . a harminczéves háború utáni állami és egyházi szétszakadozottság által van föltételezve», vagy: «ha e férfiak polemikájukban már az önállóbb rendszerfejlesztés kísérletét is mutatják», vagy: «törekvése arra megy ki» stb. Az idegen szavak csak úgy hemzsegenek, nem előszeretettel, hanem valóságos tetszelgéssel használja azokat, az *affektus* soha nem fordul elő magyar jelentésében, ime egy kis gyűjtemény: perfectionistikus, construál, populárphilosophia, negatio, privatio, abstractio, plane, glossálás, commentálás, operál, koncentrikus, anticipálva, factor, modern, utilismus, orgán, matematika, produktum stb., a melyeket mind képesek vagyunk magyarul is visszaadni. Itt-ott viszont rosszképzésű szókat használ: így tárgylagosság, főnművének, öntekonytság, tévelygeket, állagiság, észleges stb. Az idegen szók írásában a lehető legkövetkezetlenebb; előfordul nála: Cusa és Kúsa, factor és faktor, clervoiz-i, Skotus Erigena és Duns Scotus, ekstasis és reflexio, arab és arabs, dialectika és dialectica, schema és séma stb. Ertelemzavaró sajtóhiba több üti meg szemünket; egyet már idéztünk, ilyen továbbá: «Grundlegung der Metaphysik zur Sitten», commentar commentar helyett, forgalom fogalom helyett, Kantnál a tiszta ész hatásairól szól a tiszta ész határai helyett.

Mindazok, a miket felsoroltunk, sokat levonnak egy jó tankönyv érdeméből; ezekhez csatlakozik, vagy ezekkel áll összeköttetésben az is, hogy mondatai összehalmozottak, nehézkesek, telvék műszókkal; rövidségre s mégis tartalmasságra törekedvén, merész összevonásokat, elvont jellemzéseket ad. Például: «Csakis az embernél tartja elfogadhatónak a tiszta gondolkodásnak az «affektusok» általi befolyásolhatóság problémája miatt a testnek, mint automatnak behatását a lélekre»; vagy: «ennek megfelelőleg a scholast. philosophálásnak jellemző saját-sága a syllogistikus és rendszerező értelemnek a képzet világában gyakorolt s az egyház szolgálatában álló működésben foglaltatik».

Ezen fogyatkozások mellett ismerjük el két érdemét Szláviknak: egyik az, hogy művéhez gondos bibliographiát csatol, s e tekintetben valóban igen jó kalauzul szolgál olvasóinak; másik az, hogy a magyar bölcsészeti irodalmat s ennek a külföldi bölcsészettel való összeköttetését még sehol sem láttuk ily teljesen föltüntetve.